

K zgodovini prevedbe koseščin v kupna zemljišča.

Dr. jur. et phil. Jos. Zontar.

1. S pravnozgodovinskega vidika problem kosezov in njihovih zemljiških posestev (koseščin) še ni zadovoljivo rešen. Da bi si mogli pravilno predočiti njihovo zemljepisno razširjenost in po možnosti vsaj za poznejšo dobo (15. in 16. stoletje) tudi njihovo število, sem sestavil iz literature in dostopnih arhivalij sledečo preglednico koseških naselbin.

Na Koroškem leži v Labodski dolini kraj Edling pri Št. Andražu, v Zg. Podravju Kazaze ob severnem robu Podjune, pri Dobrli Vesi pa Edling (= Kazaze). Na Gosposvetskem polju je znamenita Blažja Ves, pri Celovcu pa Kazaze (Harbach). Ob Zg. Glini se vrsté: kraj Edling pod Lantschnigom in koseške naselbine v Powirtschach, St. Martin, Maltschach, Mattersdorf, Albern, Untergöriach, Bärndorf, Kadöll, Meschkowitz, Friedlach, „Ransdorf“ (morda Rammersdorf), „Zemnigk“ in Važenberk. V dolini Krke sledé: Pokrče, „Kondtschach“, „Rewtschitz“ (morda Rotiče), Edling j. Althofena, Edling sev. Straßburga, Edling jzh. Weitensfelda in Edling pri Trgu (Feldkirchenu). V breški kotlini se je zval kraj Hartmannsdorf v 12. stoletju Edelingen. Ob Dravi navzgor proti Beljaku srečamo kraj Edling pri Biljčovsu (Kajžice) in koseške naselbine v Št. Lenartu pri Beljaku ter pri Landskronu. V Zg. Dravski dolini najdemo Edling pri Spittalu in Edlinger pri Pusarnitz, v Ziljski dolini pa Kazaze.¹

Na Štajerskem je bilo v srednjem veku še dosti krajev in pokrajin, ki spominjajo s svojim imenom na koseške naselbine. V dolini Mure se vrsté: kraj Edling pri Murauu, Edling kot staro pokranjinsko ime pri Freibergu, kot naziv zaselja sev. vzh. Neumarkta, vas Edling pri Judenburgu, pokrajina Edlingern ravnotam, končno vas Edling (Edelington) j. zah. Trofaiach. Ob Liesingu, pritoku Mure, se

¹ K. Torgglerjeva študija o koroških kosezih, ki jo je napovedal v: Die Arbeiten L. Hauptmanns u. ihre Bedeutung für Kärnten besonders in der Edlingerfrage, Carinthia I 128 (1938) 24 sl., še ni izšla; zato sem se moral zadovoljiti s podatki pri P. Puntschartu, Herzogseinsetzung u. Huldigung in Kärnten 1899, 145, 175 sl. (ni razvidno, kje so bili kosezi, ki so spadali pod deželno sodišče Hartneidstein in grad Vivšnik), 187 sl., 197 sl., Hauptmannu, Karantanska Hrvatska, Zbornik kr. Tomislava, Zagreb 1925, 298 in M. Kosu, Sloven. naselitev na Koroškem, Geogr. Vestnik VIII (1932), 104, 107, 112, 116, 124, 131.

030021301

omenja v 15. stoletju Edlinger j. vzh. Mauterna. Ob dolnji Muri sledi kraj Edling pri Gradcu in pokrajina Edelingen nekje v bližini Lipnice (13. stol). Še v dolini Aniže najdemo Edling j. vzh. Obrerna (13. stol.). Ob Murici se omenjata Etlingsdorf pri Kindbergu in „*edlinghueb*“ pri Wartbergu. V dolini Rabe so bile koseščine v kraju Tober sev. zah. Passaila; sev. St. Ruprechta je kraj Edling. Pri Lindu na Zg. Štajerskem se omenja l. 1359. „*edlinghueb*“ v Gruew. K porečju Savinje in njenih pritokov spada znamenita koseška naselbina na Teharjah, Kazaze (Edlingen) pri Celju in 6 koseščin v Čepljah in Selu pri Vranskem.²

Nič manj krepke so bile koseške naselbine na Kr a n j - s k e m. V Češnjici (v Bohinju) omenja urbar briksenske posesti iz l. 1253. 8 kosezov; blejski urbar iz l. 1749. pozna ravnotam še 6 kmečkih posestev z nazivom „*eigenthumb*“.³ V Bohinjski Sr. Vasi je bila ob začetku 16. stoletja ena koseščina, ki je bila sicer že prevedena v kupno posestvo, toda zemljiški gospod razlikuje pri njej med „*aigenschaft*“, ki pripada vsaki koseščini, in „*kupnim pravom*“, ki je bilo pozneje dano. V blejskem urbarju iz l. 1749. se navaja v isti vasi še eno posestvo z nazivom „*eigenthumb*“.⁴ Število koseščin v Studorju mi ni znano.⁵

V blejskem kotu najdemo koseščine v obliki fevdov. Ortenburško-celjska fevdna knjiga (1436—1447) navaja na Blejski Dobravi 1 koseščino (2 hobi), ki sta jo prejela Rupret in Nikolaj, sinova Matije iz Zgoš, v Zg. Gorjah $2\frac{1}{2}$ koseščin; prvo je prejel Simon, sin Primoža Edlingerja, drugo Jakob, vnuk Janeza Ferčerja in Urša, hči Spetleina, polovico koseščine pa Urša, hči lovca Janeza. V Podhomu je bila 1 koseščina, ki jo je dobil Andrej, v Žirovnici 1 koseščina, ki jo je prejel Janez, sin Martina.⁶ Iste koseščine so zabeležene kot fevdi v ces. patentu z dne 7. decembra 1776.⁷

² Puntchart, o. d. 178, 180 sl.; 185 op. 2, 191, 193 sl.; Hauptmann, o. d. 298; J. Zahn, Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter, Wien 1893, 160/1; Mitt. d. histor. Ver. f. Steiermark XLII (1894) 154. O koseščinah v Čepljah in Selu prim. listino 1458, 24. jun. v drž. arh. na Dunaju.

³ Urbar za posest briks. škof. cerkve v Bohinju in okoli Bleda iz l. 1253. fol. 174' v drž. arh. v Münchenu; blejski urbar iz 1749, str. 729, 730, 733, 734, 744 v muz. arh. v Ljubljani.

⁴ MMK II (1889) 80, 109, 120, 132; blejski urbar iz 1749, str. 699.

⁵ Hauptmann, Entstehung u. Entwicklung Krains. Erläuterungen zum Histor. Atlas d. österr. Alpenländer I/4, 461.

⁶ Ortenburško-celjske fevdne knjige v drž. arh. na Dunaju.

⁷ V zbirki patentov Nar. muz. v Ljubljani.

V obliki fevda najdemo koseščino še v Malem Naklu pri Kranju. L. 1386. jo je prejel od Ortenburžanov v fevd kranjski meščan Tomaž Krulec. Po očetovi smrti je prosil l. 1421. njegov sin Janez celjske grofe za obnovitev fevda. Ponovna sprememba v osebi fevdnika je nastopila l. 1458., ko je prejel fevd Tomažev vnuk Gašper. Meščanska rod-bina Krulec pa ni mogla vršiti vseh koseških služb in ni stanovala na koseščini („mit dem Rucken“). Uživala jo je le kot t. zv. „Zulehen“; zato je izginil že v 16. stoletju značaj koseščine kot fevda.⁸

Številne so bile koseške naselbine v porečju Tržiške Bi-
strice na Brezjah pri Sv. Neži (zač. 15. stol. 8 posestev), na
Popóvem (1 pos.), na Hudem (6 pos.), v Križah (21 pos.) in v
Žiganji vasi (7 pos.).⁹ Ob robu kranjske kotline poznamo
v Olševku l. 1306. 2 koseza in kraj Koseze (Edelingen) pri
Vodicah.¹⁰ Na vzhodnem koncu kamniške kotline leže
Zg. in Sp. Koseze pri Moravčah. Nato sledijo v gričevju se-
verno od Save številne koseške naselbine v Zagorju, Pra-
prečah, Sv. Urhu, Rovah, Zg. in Sp. Zavinah, Lokah, Lazah
in „Dedicherperg“ (morda Sv. Planina). Prvotno je bilo
tu skupaj 70 koseščin.¹¹ Ljubljansko kotlino obrobajo
naselbine v Kosezah pri Ljubljani, Brestu, Iški Vasi in
„molniški župi“ (Moste, Log, Dobrunje, Brezje, Šmarje).¹²

V gričevju južno od Save proti Krki se vrsté nase-
lbine: v okolici gradu Slatne pri Litiji,¹³ v Tihaboju
(16. stol. 1 koseščina),¹⁴ Subračah (3 pos.), Dolgi Njivi (5
pos.), Sp. Praprečah (1 kos.), Dobravici (1 pos.), Pokojnici
(4 pos.), Zagorici (2 pos.)¹⁵ in Dobrniču (1 kos.).¹⁶ Ob Krki
pa leže: Klečet (16. stol. 1 kos.), Lipovec (1 kos.), Goriška
vas (2 kos.),¹⁶ „Fragen“ (morda Rogovo),¹⁷ D. Kronovo

⁸ Archiv f. vaterl. Geschichte... Kärntens 7 (1862) 93; list. 1421, 22. maja in 1458, 22. maja v arh. Nar. muz. v Ljubljani.

⁹ MMK III (1890), 44 sl.

¹⁰ Schumi, UB II. 278 št. 356; Hauptmann, Die Herkunft d. Kärntner Edlinge, VSWG XXI (1928) 260 op. 57.

¹¹ Spisi v Vic. a. (v Nar. muz. v Ljubljani) I 46, 51, 63; Hauptmann, o. d. 253 in op. 24; Sv. Ilešič, Kmečka naselja na vzh. Gorenjskem, Lj. 1933, 77 op. 139.

¹² Turjaški urbar iz 1463 v arh. gradu Turjak; vicedom. urbar iz 1496 v Vic. a. I 54a.

¹³ Hauptmann, o. d. 260 op. 59; ker mi urbar iz 1692 ni bil dostopen, ne morem točneje navesti koseških naselbin.

¹⁴ Svibenski urbar iz 16. stol. Vic. a. I 61.

¹⁵ Auszug der Edlinger sambt iren Diennsten aus dem Urbar der Herrschaft Weixlbürg, v Vic. a. I 70a.

¹⁶ Hauptmann, Karantanska Hrvatska, 298, 300/1.

¹⁷ Urbar gospostva Kamnik iz 1494 v rokop. B 518 fol. 51 drž. arh. na Dunaju.

(1435 12 kosezov), Orehovica (1435 10 kosezov), Vrhpolje (1439 1 kos.), Ledeca vas (1447 2 koseza) in Žvabovo (1447 1 kos.).¹⁸ Zanimiva je usoda koseščine v Sp. Praprečah. V svibenskem urbarju iz 16. stoletja je vpisan kosez Janez Saje. Svoje posestvo je iz neznanih vzrokov zastavil županu Ožbaltu v Dobu pri Stični, njegovi ženi ter njenim dedičem. Zastavnemu upniku se je zavezal plačevati letno dajatev. Po Ožbaltovi smrti pa je prepustila njegova vdova to dajatev stiškemu samostanu. Zato beleži kasnejši pripis v stiškem urbarju iz l. 1505. Sajatovega sina koseza Matka. Dvojne odvisnosti koseščine pa svibenska gosposka ni pripustila in je prepovedala dajatev stiškemu samostanu.¹⁹

Iz metliškega reformiranega urbarja iz l. 1610. žal ni razvidno, v katerih vaseh so bivali privilegirani „koseški podložniki“ omenjenega gospodstva.²⁰ Daleč proč od obravnavanih koseških naselbin v dolini notranjske Reke leži kraj Koseze (Edlingen) pri Ilirski Bistrici.²¹

Čeprav še zdaleka ne poznamo vseh koseških naselbin, imamo ob celotnem pregledu vendar vtis, da je bilo število kosezov v slovenskih deželah precej znatno in da nastopajo zlasti tam, kjer se je ustalil najstarejši naselitveni tok Slovencev.²² V nekaterih omenjenih krajih so ugotovila izkopavanja poznoantično ali celo prazgodovinsko naselje. V tem primeru bi mogli računati s kontinuiteto naselitve in obdelane, zlasti orne zemlje. Vendar ostane vprašanje odprto, ali nimamo med obravnavanimi kosezi kmečke podložnike, ki jih je oprostil deželni knez običajne tlake, zato pa so prevzeli v dobi turških napadov v primeru vojaškega poziva dolžnost oskrbeti konje oziroma prenašati tovore za vojaštvo.²³ Zato mora biti ob študiju problema koseščin naslednja naloga podrobno proučiti posamezne koseške naselbine. Na koseščinah t. zv. kriškega urada želim prikazati, da rezultati tudi za našo pravno zgodovino niso brez pomena.

2. Sredi 11. stoletja se javlja v virih prva koseška naselbina v porečju Tržiške Bistrice. Plemeniti Orendil je imel na Brezjah pri Sv. Neži alod, od katerega je prepustil

¹⁸ MMK XVIII (1901) 58, 60, 63, 70.

¹⁹ Svibenski urbar iz 16. stol. Vic. a. I 61 in stiški urbar iz 1505 v arh. Nar. muz. v Ljubljani.

²⁰ J. Polec, Svobodniki na Kranjskem, GMS XVII (1936) 95 op. 367.

²¹ M. Kos, Postanek in razvoj Kranjske, GMS X (1929) 39.

²² M. Kos, Zgodovina Slovencev, Lj. 1933, 32—48.

²³ Prim. GMS XVII (1936) 95 op. 367.

med 1050 in 1065 del briksenski cerkvi.²⁴ Iz dobe briksenske ekspanzije je najbrž tudi ime zaselja Popóvo, podobno kakor spominja na vetrinjsko samostansko posest bližnje Popovo (Pfaffendorf) j. Nove vasi pri Predvdoru. Briksenskim škofom ni uspelo zaokrožiti svojo posest. Naše koseške naselbine so ostale v uradnem okrožju mejnega grofa Kranjske, ki je prišlo v 12. stoletju kot fevd v roke Andeških. Pozneje se je preoblikovalo v deželnoknežji kriški urad, ki je bil od 14. stoletja dalje pogosto zastavljen.²⁵

Zemljiška razdelitev v vaseh Križe, Žiganja vas, Hudo in Brezje je razvidna iz katastrske mape franciscejske dobe (1826/7). Povsod najdemo za starejša naselja značilno poljsko razdelitev na delce, kar nam omogoča, da skupno z najstarejšim urbarjem kriškega urada iz začetka 15. stoletja ugotovimo število prvotnih velikih koseščin. Brez večjih težkoč se da rešiti vprašanje dveh kmečkih posestev v Žiganji vasi, ki jih navaja omenjeni urbar, ki pa nista koseščini. Ti kmetiji ne ležita v vasi in nimata deležev v prvotnih velikih kompleksih vaškega zemljišča. Ob pregledu bistvenih koseških dajatev ugotovimo, da se razvrščajo v sledečih štirih stopnjah:²⁶

- a) dajatev o sv. Juriju 24 šil., 8 kupljenikov ovsa in „nach dem futer (a. habern)“ 10 šil.,
- b) dajatev o sv. Juriju 18 šil., 6 kupljenikov ovsa in „nach dem futer (a. habern)“ 7½ šil.,
- c) dajatev o sv. Juriju 12 šil., 4 kupljeniki ovsa in „nach dem futer (a. habern)“ 5 šil.,
- č) dajatev o sv. Juriju 6 šil., 2 kupljenika ovsa in „nach dem futer (a. habern)“ 2½ šil.

Dajatvenim stopnjam morajo odgovarjati štiri velikosti posestev: cele, tričetrtinske, polovične in četrtinske koseščine. Ako združimo dele v celote, dobimo v Križah 11, v Žiganji vasi 3, na Hudem 2, na Brezjah 2¾ (najbrž sprva 3) in na Popóvem ½ prvotne koseščine. V urbarju iz začetka 15. stoletja je razvidna močna razdrobljenost posestev, opaziti pa je tudi stremljenje, ponovno zložiti razdeljeno

²⁴ Fr. Kos, Gradivo III. „Na brezi“ niso Brezje pri Radovljici, ki se zovejo v srednjem veku „Nemške Brezje“ (teutschen Friesach).

²⁵ J. Žontar, Zgodovina mesta Kranja, Lj. 1939, 14, 31; 17, 29 sl.

²⁶ Wl. Milkowitz, Beiträge zur Rechts- u. Verwaltungsgeschichte Krains, MMK III. (1890) 41–48; kakor me je ljubeznivo opozoril g. vseuč. prof. dr. M. Kos, je izdaja urbarja zelo pomanjkljiva. Pri četrtinskih kmetijah ima „nach dem habern“ 3 šil. namesto 2½, pri tričetrtinskih je napačno bral 8 namesto 7½.

zemljo. V Križah je kupil Nikolaj Wall 2 kmetiji ($\frac{1}{4}$ in $\frac{1}{2}$ prvotne koseščine) ter opravljal zaradi tega dvojno tlako. Na Hudem sta v posesti Nikolaja, Jakobovega sina 2 kmetiji (2 četrtini prv. kos.), enako v rokah Petra Schusterja. Na Brezjah je imel Janez Mlačnik sprva 3 kmetije ($\frac{3}{4}$ prv. kos.) ter je dokupil še eno ($\frac{1}{4}$ prv. kos.) S tem je bila obnovljena prvotna koseščina, opravljal pa je moral tlako štirih kosezov, medtem ko sta Janž Alber ali Janez Černe v Križah, ki sta ohranila koseščino prvotnega obsega neokrnjeno, bila dolžna opravljal le enostavno tlako t. j. grabiti en dan ali plačati 4 šil. Tlaka je bila torej osebna obveznost brez ozira na obseg kmetije in se je kumulirala šele pri kasnejši zložitvi posestev.

Številne listine 15. in začetka 16. stoletja, ki obravnavajo kupoprodajo in zastavitev kmetij, omogočajo spoznati vsaj deloma pravni značaj koseščin v kriškem uradu.²⁷

a) Kot prodajalci nastopajo kmetje, ki redno bivajo na koseščinah in jih obdelujejo. S tem se razlikujejo te kupne pogodbe od onih, ki tičejo podložnih kmetij iste dobe, kjer označuje prodajalec kmetijo s pripombo, da biva N. N. na njej (*da N. N. aufgesessen ist*). Pri prodaji koseščine sodelujeta zakonca skupno. Morala je torej obstajati med njima skupnost imovine. Ako je bil zakon „podedovan“, je bila za odsvojitev potrebna tudi pritrditev otrok. Predmet prodaje je bila koseščina s pritklinami. V enem primeru prodajalca trdita, da odsvajata „dedno pravico“, ki jo imata na koseščini in ki izvira od ženinenga rodu. Kupec prejme koseščino zasé in svoje dediče ter postane deležen vseh pravic, ki jih uživajo kosezi v istem kraju. Nekatere listine se izražajo določneje, da sme kupec „ravnati, razpolagati in delati“ s koseščino kakor z ostalo svojo lastnino. Prodajalec potrjuje prejem dogovorjene kupnine in prevzame v smislu kranjskega deželnega in koseškega prava določeno odgovornost do kupca in njegovih dedičev. Dolžan je ščititi kupcu prodani predmet proti vsakemu osporavanju tretjih oseb. Ako tega ne bi storil, odgovarja za vso škodo, ki bi nastala kupcu. Kot poseben pogoj se navaja nekaj kratov odkupna pravica prodajalca.

²⁷ Rokop. z napisom: Brieflich Gerechtigkeiten der underthanen der Ambter zu Crainburg, Chreutz, Nackel, Primsgka, Newburg in der Kannecker v Vic. a. I 43, kupoprodaje na str. 16—19, 25, 26, 28/9, 31—33, 33, 35/6, 36/7, 39/40, 42, 44/5; zastave na str. 40, 44; izročilna pogodba str. 41/2.

V tem primeru je določeno tudi povračilo morebitnih melioracij posestva.

Skoraj brez izjeme vse listine o kupnih pogodbah so pečatili takratni kranski mestni sodniki in eden izmed mestnih svetovalcev. Le redko se omenjajo še druge priče, ki so gotovo sodelovale, n. pr. kriški sodin. Priče so bile za učinkovitost pogodbe potrebne. Ena izmed listin določno navaja, da se mora vršiti predaja nepremičnine „*mit des richter von Krainburg hand*“. Prodajalec se je torej odrekel kmetiji v roke mestnega sodnika, kupec pa jo je prejel iz sodnikovih rok. S tem je prešla kmetija iz posesti (*Gewere*) in užitka prodajalca v posest in užitek kupca. Slediti je morala še dejanska uvedba v posestvo na licu mesta.

Ker je izstavljena velika večina teh kupnih pogodb v Kranju, moramo iskati tu tudi vzorce naših pečatnih listin. Saj se listine o kupoprodaji meščanskih nepremičnin niti malo ne ločijo od koseških pogodb kriškega urada. L. 1516. je eden izmed prodajalcev iz Brezij celo pristavil, da prodaja kmetijo „*nach den statrechten zu Chrainburg*“.

Značilno je, da prevzema kupec neznatne dajatve in storitve deželnemu knezu kot neko realno breme zemljišča, nikjer pa ni navedena kakšna privolitev zemljiškega gospoda ali dajatev zemljiškemu gospodu o priliki prodaje oziroma spremembe v osebi imetnika kmečkega posestva, kar je tako značilno za podložne kmetije.

b) Dve listini kažeta zastavitev koseščine v vmesni obliki med starejšo in mlajšo zastavo kot t. zv. zastavi z obrestno posestjo (*Satzung mit Zinsgewere*).²⁸ L. 1403. sta zastavila zakonca s privoljenjem sorodnikov kmetijo na Hudem cerkvi M. B. na Primskovem. Zastavitelja nista prenesla posesti, marveč sta obdržala kmetijo proti plačilu letnih obresti, ki zapadejo o sv. Mihaelu. Čas zastavitve ni omejen, vendar imata zastavitelja pravico rešiti zastavljeni predmet vsako leto osem dni pred sv. Jurijem ali na dan sv. Jurija. Pri tem morata upnike opomniti in položiti denar. Ako poteče termin, obstaja možnost šele ob prihodnjem sv. Juriju. Drugi primer zastavne pogodbe iz l. 1412. se loči od prvega v tem, da je kmetija zastavljena do prihodnjega sv. Jurija. Ako pa takrat zastavitelj ne bi poravnal dolga, prične teči zastavna doba neomejeno od leta do leta, dokler ne bi zastavitelj plačal ali zastavni upnik ob določenem času terjal denarja. Če opomnjeni dolжник tudi v tem primeru

²⁸ Prim. o tej vrsti H. Planitz, *Das Grundpfandrecht in den Kölner Schreinskarten*, ZRG germ. Abt. 54. Bd., 31—41.

ne bi poravnal, je zastavni upnik upravičen kmetijo dalje zastaviti ali prodati. Z zastavno pogodbo je prejel torej upnik nek posreden užitek, s tem tudi omejeno stvarno pravico na zemljišču.

c) Ena listina iz l. 1454. obravnava izročilno pogodbo. Mati vdova izroča koseščino sinu pod pogojem, da jo sprejme k sebi in ji daje do smrti s kmetije vse življenjske potrebščine, ako bi prišla v stisko in revščino. Po njeni smrti more razpolagati s kmetijo kakor z drugo lastnino.

Kosezi kriškega urada so tudi posamezne dele svojih kmetij odprodajali, zastavljali, zapuščali ali celo „nasajali“ (*verstiften*). Zato so l. 1498. ukazali deželnoknežji komisarji, da morajo v teku enega leta vse dele „oprostiti in rešiti“, sicer jim bodo koseščine odvzeli.²⁰ V razpolaganju s svojimi posestvi torej kosezi kriškega urada niso bili mnogo na slabšem od kosezov na Teharjah ali v Zagorju, kjer so trdili, da imajo od nekdanj pravico do kupoprodaje, menje, zastavitve in drugih pravnih poslov. Vse to pa je v kriškem uradu bistveno za koseščine, ne pa za osebe, ki bivajo na njih. Vsak, ki je pridobil omenjena posestva, je postal redno tudi deležen tako obsežne pravice razpolaganja s posestvom. Zato pa koseščin ni mogoče primerjati z zakupnimi in kupnimi zemljišči. To nasprotje je postalo očitno v 16. stoletju, ko je prišlo do prvega sistematskega poskusa prevesti zakupne kmetije v kupne.³⁰

3. Junija 1569 so dospeli v Kranj deželnoknežji komisarji, ki so imeli nalogo, prevesti zakupne kmetije v kupne. Pregledati so morali vse zastavljene državne gosposke v okolici (nakelski in primskovski urad ter smledniško gospostvo, ki so bili zastavljeni pl. Egkom z Brda pri Kranju, in kriški urad, ki je bil zastavljen Juriju Kreuzerju). Na podlagi dveh urbarjev kriškega urada iz 15. stoletja je začela komisija z delom.³¹ Pozivali so posamezne podložnike in jim stavili sledeča vprašanja: koliko polja in travnikov imajo, koliko in kakšno živino redijo, ali so obdelali tudi kos „gmajne“ in s tem povečali obseg svoje kmetije, kje imajo pravico do paše in gozda, kam odrajujejo desetino, koliko znaša letni „činž“ in davek, kako in proti kakšni

²⁰ Pripis ob koncu urbarja kriškega urada iz l. 1498 v arhivu bivše dež. vlade v Innsbrucku.

³⁰ J. Polec, Prevedba zakupnih kmetij v kupne na Kranjskem ob koncu 18. stoletja, ZZR XIII (1937) 144—152.

³¹ O prevedbi v kriškem uradu prim. fasc. 154 (karton 139) v arh. bivše dež. vlade v Gradcu in spise v Vic. a. I 58 v Nar. muz. v Ljubljani.

primščini so pridobili kmetije, kakšno tlako opravljajo. Komisarji so se čudili, da so mnogi kmetje kriškega urada (t. j. kosezi) skoraj popolnoma prosti tlake (*gar frey und exempt*). Zato so jih pozvali, da obljubijo opravljati odslej 12 dni tlake na leto, t. j. 8 dni ročne in 4 dni vprežne tlake za vsako delo, ki bi ga potreboval imetnik zastavljene gosposke. Ker pa kriški urad ni imel graščinskega dvorca ali pristave, kjer bi opravljali podložniki tlako, je bil zemljiški gospod upravičen zahtevati t. zv. robotnino.

Mnogi kmetje kriškega urada (t. j. kosezi) so trdili tudi, da imajo že dedno pravico na svojih kmetijah in torej ne potrebujejo kupnega prava. Komisarji so zahtevali dokazil. Kmetje pa niso mogli predložiti listine o podelitvi kupnega prava. Zato so trdili komisarji, da podložniki kriškega urada vobče nimajo nikakih dednih pravic do svojih kmetij, ki so dane le v dosmrtni zakup (*Freistift*). Kmetje so se začeli razburjati. Nekateri sploh niso več marali priti pred komisijo v Kranj oziroma niso hoteli dajati zaželenih pojasnil. Komisarji so poročali celo v Gradec, da se kmetje tajno shajajo in da pripravljajo upor. Težko je bilo kmetom tudi, ker so jim posestva visoko cenili in odmerili t. zv. kupni denar. Nadvojvoda Karel je sicer naročil komisarjem, naj ne pretiravajo pri ocenjevanju posestev, da ne bo na Kranjskem tako kakor je na Goriškem, kjer še vedno ni plačana večina kupnega denarja. Komisarji naj upoštevajo, da prejmejo s kupnim pravom pravice le rodni dediči. Ko ti izumro, pripade zopet kmetija deželnemu knezu.

Kmetje kriškega urada so poslali v imenu vseh podložnikov kranjske okolice poslance v Gradec in se pritožili proti prevedbi kmetij, toda zavrnilo so jih in naročili komisarjem, naj nastopijo po potrebi proti upornežem s telesnimi kaznimi. Komisija je dala nekaj županov zapreti. Posebno značilno je njeno ravnanje s kosezom Jakobom Mlačnikom z Brezij. Zaradi upornosti so ga imeli več dni zaprtega v Kranju. Koseščino so mu razkosali na dvoje. Polovico so dali kot kupno kmetijo njegovemu bratrancu Matiju za 65 tolarjev kupnega denarja, za drugo polovico so določili tudi njemu kupni denar v isti višini. V urbar pa so za kazen vpisali pri bratrancu Matiju $\frac{2}{3}$ kmetije, Jakobu pa samo ostalo tretjino. Šele na ponovno pritožbo je bila krivica Jakobu Mlačniku vsaj deloma popravljena.

S takimi sredstvi bi bila prevedba koseščin v kriškem uradu kmalu dovršena, ako ne bi prišlo zaradi nekega posestva do načelnega spora. V Križah je imel v začetku

15. stoletja že omenjeni Nikolaj Wall $\frac{3}{4}$ prvotne koseščine. Isto posestvo je vpisano v urbarju iz l. 1498. pod imenom „Wallhof“. Na njem pa se omenja podložnik Lenart, ki ga je „nasadil“ posestnik Jurij Stadel. L. 1501. pa je prodal kmetijo Lovru Paradeiserju iz Neuhausa. Po njegovi smrti sta jo podedovala brata Avguštin Paradeiser, koroški deželni upravitelj, in Jurij Paradeiser, koroški vicedom. Na kmetiji pa sta bivala takrat podložnika Krištof in Gregor Kolman. L. 1554. sta prejela proti plačilu 129 gold. kupno pravo od Paradeiserja. Ko so pa l. 1569. deželnoknežji komisarji hoteli prevesti tudi Paradeiserjevo kmetijo in zahtevali 100 tolarjev kupnega denarja, sta se brata pritožila v Gradec. Ker sta dobro poznala razmere na Koroškem, sta dokazovala, da je njuna pravica do kmetije v Križah enaka oni koroških kosezov do njihovih koseščin. Trdila sta: „Na Koroškem je precej dosti posestev, ki jih zovejo koseščine. Imajo jih kmetje, pa tudi plemiške in meščanske osebe. V zastavljenih deželnoknežjih gosposkah odrajujejo malenkostno službo ali odvetščino n. pr. četrtak ovs, gos ali podobno, poleg davka, vendar pa ostane lastnina kljub temu pri imetnikih (koseščin) in morejo taka posestva zastaviti in prodati, ne da bi jih pri tem oviral posestnik zastavljene gosposke. S tem seveda deželnemu knezu dajatve niso prikrajšane.“ Končno poudarjata veliko razliko med skromno „službo“ (dajatvami), ki jih odrajuje njihova koseščina v Križah deželnemu knezu in skoraj osemkrat večjim „činžem“, ki ga prejemajo od svojega podložnika na koseščini sami.

Nadvojvoda Karl je deloma ugodil Paradeiserjem. Podelil jim je kupno pravo na kmetiji v Križah, vendar s pogojem, ako bi kdaj sami ali njihovi dediči omenjeno kmetijo prodali, jo morajo izročiti osebi, ki bo na njej nastanjena „mit aigenen Ruggen“) in ki bo rojenjak. Tako so morali prej ali slej izginiti vsi sledovi koseščin. Reformirani urbar kriškega urada iz l. 1569. ni več navajal kosezov ločeno od ostalih podložnikov.³²

Opisana prevedba koseščine pa dokazuje, da so smatrali tedaj kot bistveni znak koseščine, da je prosto zemljišče („lastina“).³³ Zato je mogel staviti kranjski deželskosodni red iz l. 1535. svobodnjake

³² Reform. urbar iz 1569 v Vic. a. I 45.; v listinah o kupnem pravu tudi ni izostal člen o pridržku nevoljništva, kakor so to dosegli n. pr. l. 1582. podložniki na Vipavskem; gl. Vic. a. I 58.

³³ O lastini prim. J. Kelemina, Pravne starine slovenske v filološki luči, GMS XIV (1953) 67.

(Freisassen) in one koseze, ki imajo še svoje koseščine (frey aigne gueter und hueben) v eno vrsto, kajti obe po poreklu sicer različni skupini oseb je mogla družiti enaka svoboda njihovih zemljiških posestev.³⁴

³⁴ J. Polec, Svobodniki na Kranjskem, GMS XVII (1936) 47.

